

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE SIFATSI-İSİMSİ ŞEKİLLER ÜZERİNE (-Dİk, -(y)EcEk, -(y)Esİ)

Özlem DENİZ-YILMAZ*

Bu makalede *sıfatsı-isimsi şekiller* adı altında türkologların çoğu tarafından geleneksel olarak ortaç (sıfat-fiil, partisip) adlandırılan *-Dİk*, *-(y)EcEk* ve *-(y)Esİ* şekilleri incelenecektir.

Aşağıda gösterileceği üzere, söz konusu şekiller, fiil çekimi alanına ait olduğundan, leksem tasnifine ait *sıfat* ve *fiil* terimlerinin bileşimi olan *sıfat-fiil* teriminin, bunların adlandırılmasında kullanılmasını yanılıcı buluyoruz.

«... kendisinde sıfat ve fiil niteliklerini birleştiren fiil şekli»¹, «sıfat gibi kullanılan fiil şekilleri»² olan ortaçlardan farklı olarak, *-Dİk*, *-(y)EcEk* ve *-(y)Esİ* şekilleri, kendisinde *isim*, *sıfat* ve *fiil* niteliklerini birleştiren fiil şekilleridir. Sıfatsı-isimsi şekillerin bütün fiilimsiler için ortak olan fiile has karakteristik özellikleri şöyle sıralanabilir: 1) süreç, eylem (hareket) ifade etmeleri; oluş, kılış, durum gibi olayları eylem olarak temsil etmeleri; 2) fiil gerektirmesini korumaları; 3) işlek çatı şekillerinde ortaya çıkmaları; 4) statü (yani olumsuzluk, yeterlilik ve yetersizlik) şekillerinde işlemeleri; 5) birleşik fiil (poliverbal, «tasvir fiili») yapılarında işlev görmeleri.³ Şimdi bu şekillerin isme ve sıfata özgü niteliklerine gelelim.

Ortaçlar, fiilin anlamı olan eylemi, yalnız sıfatın sınıflandırıcı anlamı olan nitelik imgesinde geçici olarak gösterirken, sıfatsı-isimsi şekiller, eylemi, hem ismin sınıflandırıcı anlamı olan nesne (varlık), hem de sıfatın sınıflandırıcı anlamı olan nitelik imgesinde geçici olarak temsil edebilen fiil adlık şekilleri, fiilin ikincil temsil etme araçlarındanndır.⁴ Demek ki, eylemi nitelik biçiminde karşılama, bu şekillerin işlevlerinden sadece biridir. İşte, eylemlilik ve ortaçların şekilbilim, anlambilim ve sözdizimi niteliklerini kendinde toplayan bu ayrımsız (sinkretik) fiil adlığı, V. G. Guzev tarafından «*СУБСТАНТИВНО-АДЪЕКТИВНЫЕ ФОРМЫ*» (kısaltması, САФ) “isimsi-sıfatsı şekiller” (kısaltması, İSS) terimiyle

* St. Petersburg Devlet Üniversitesi Doğu Fakültesi Türk Filolojisi Bölümü Öğretim Görevlisi, St. Petersburg.

¹ Korkmaz Z., *Grammer Terimleri Sözlüğü*, Ankara, 1992, s. 132.

² Korkmaz Z., *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Ankara, 2003, s. 909, § 679.

³ Bkz. Гузев В.Г. Очерки по теории тюркского словоизменения: глагол (на материале староанатолийско-тюркского языка). Ленинград, 1990 С. II7.

⁴ Bkz. Guzev V. G., a.g.e., s. 122.

karşılanarak ayrı bir kategoride ele alınmış⁵ ve bizce de, teklif edilen bu terimle (ancak terimin Türkçe karşılığının kısaltmasının daha kolay söylenebilmesi için, küçük bir değişiklikle, «sıfatsı-isimsi şekiller», kısaltmayla SİŞ olarak) adlandırılması ve müstakil olarak ayrı bir ulamda incelenmesi gereken şekiller kabul edilmektedir. Üstelik bu tür tasnifin ilk olmadığını, söz konusu şekillerden -Dİk ve -(y)EcEk şekilleriyle ilgili böylesi bir ayrımın daha önce J. Deny tarafından yapıldığını da hatırlayalım. J. Deny, -Dİk ve -(y)EcEk şekillerini *pro-participes* “ortacımsılar” isimlendirerek bizce ortaçlardan farklılığını dile getirmiştir.⁶

SİŞ’ler, fiil gövdesinin ifade ettiği eylemi geçici olarak, hem (1) nesne, hem de (2) nitelik imgesinde karşılamaya muktedir fiil şekilleridir⁷, dedik. Başka bir deyişle, SİŞ, bildirişim gereksinimi olduğunda fiil gövdesinin dile getirdiği eylemi geçici olarak (1) nesneleştirilmiş veya (2) nitelikleştirilmiş biçimde temsil edebilen fiil şeklidir⁸: 1) *Ceylan’ı sevdiğimi düşündüm* (OP, SE, 132); ... *sırf öyle yaptığı için onu hayatımın sonuna kadar sevebileceğimi düşündüm* (OP, SE, 139); *Ölü taşından Belediye geliri arttırasımı şherif!* (FE, AL, 92) (şekil, seyrek olarak eylemi nesneleştirilmiş biçimde karşılar); 2) *Harcadıkları soluğun söyledikleri söze değmeyeceğini geç anlıyorlar* (OP, SE, 135); *İş böyle olunca içimde kopacak kıyameti varın siz düşünün* (RNG, YD, 5); *Viran olası hanede evlâd ü ayal vardı* (RNG, YD, 15) vb. Demek ki, bu şekillerin anlamı, nesneleştirilmiş veya nitelikleştirilmiş eylemdir.

SİŞ’lerin bu nesneleştirilmiş veya nitelikleştirilmiş eylem anlamları, onları doğal olarak nesneleştirilmiş eylem anlamına sahip eylemlik (ad-fiil, isim-fiil, mastar) ve nitelikleştirilmiş eylem anlamına malik ortaçlarla akraba kılar. Ancak söz konusu şekiller, fiilimsi ulamı şekillerinden olan bu akrabalarından ayrılan bir dizi şekilbilimsel, anlambilimsel ve sözdizimsel görev özelliğine sahiptir.

SİŞ’ler, birinci ulamsal (kategorik) anlamın, yani nesneleştirilmiş eylem anlamının gerçekleştiği isimsi (substantif) kullanım alanında, eylemliklerle kıyaslandığında, iki (-Dİk şekliyle iletilen gelecek olmayan ve -(y)EcEk ile -(y)Esİ şekilleriyle aktarılan geçmiş olmayan) zaman anlambirimciğine (semine)

⁵ Örneğin bkz. Guzev V. G., a.g.e., s. 122-126.

⁶ Deny J. *Grammaire de la langue turque (dialecte Osmanli)*. Paris, 1921, pp. 477-484, § 747-760; 508-509, § 808.

⁷ Bkz. Guzev V.G. *Очерки по теории тюркского словоизменения: глагол (на материале староанатолийско-тюркского языка)*. С. 122.

⁸ Deniz-Yılmaz Ö. «Teorik Türk Gramerinden: Fiilin Eylemi Adlılaştırma (Eylemsi) Ulamı Üzerine» adlı «4. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı»nda (25-29 Eylül 2000) sunulan bildiri. Kurultayı düzenleyen kurum: T. C. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu. Yer: Paradise Oteli, Alaçatı/İzmir.

sahip olması bakımından onlardan ayrılır: eylemliler, yalnız nesneleştirilmiş eylemi ifade ederken, SİŞ'ler, nesneleştirilmiş eylemin geçmiş, şimdiki zaman veya gelecekte yerine getiriliş olgusu üzerine de bilgi verir.⁹ SİŞ'lerin zaman semlerine sahip olması, aşağıda verilen anlatımların karşılaştırılması ile daha iyi anlaşılabilir: *O k u m a s ı n ı s ö y l e d i* (eylemliler kelime şekli, nesneleştirilmiş eylemi ifade eder); *O k u d u ğ u n u s ö y l e d i* (sıfatsız-isimsi kelime şekli, nesneleştirilmiş eylemin geçmişte gerçekleştiğini), *O k u d u ğ u n u / o k u m a k t a o l d u ğ u n u s ö y l e d i* (nesneleştirilmiş eylemin şimdiki zamanda gerçekleştiğini), *O k u y a c a ğ ı n ı s ö y l e d i* (nesneleştirilmiş eylemin gelecekte gerçekleşeceğini bildirir).

İkinci kategorik anlamın, yani nitelikleştirilmiş eylem anlamının gerçekleştiği sıfatsız (atribütif) kullanım sahasında ise, edenlik (fâillik) anlam birimciğinden veya nitelik imgesinde temsil edilen eylem ile bu niteliğin taşıyıcısı olan nesne arasındaki karşılıklı bağıntının karakteri üzerine bilgi veren başka herhangi bir anlam bileşeninden yoksun oluşları, onları ortaçlardan ayırır.¹⁰ SİŞ'lerin bu anlambilimsel özelliği, onların, nesne ile eylem arasındaki hangi gerçek, belirli karşılıklı bağıntının bulunduğu dile getirilmeden, eylemin belirtilen adlandırılan herhangi bir nesnenin niteliği olduğunu bildiren belirten görevinde işledikleri tamlama (atribütif) yapılarındaki görev hususiyetleri ile ilgilidir.¹¹ Diğer bir deyişle, çatı şeklinde bulunmayan SİŞ'lerin, nesne ile nitelikleştirilmiş eylem arasındaki türlü türlü ilişkileri iletebilme yetisi, onları ortaçlardan farklı kılar. Bu konuyla ilgili S. N. İvanov'un Özbekçe *-ган, -ётган, -диган* şekilleri¹² üzerine deneyiminden yola çıkarsak, çatı şeklinde olmayan SİŞ'lerin sıfatsız kullanımında belirtilen olarak ifade edilen nesne, fiil gövdesi ile temsil edilen ve belirten olarak adlandırılan eylemin,

(1) *edeni/fâili: O kahveyi içerken, ben de, az sonra doğacak çocuk gibi sabırsızlanıyordum* (OP, BAK, 216); *Bu bitmeyecek bekleyiş birden öyle acı ve sıkıcı geldi ki, bu zamandan çıkmak istedim* (OP, BAK, 461); *Biz onlara en olma yacak bir iş söyleriz* (AN, MB/H, 251); *Hayatının bildiğimiz ve bilmediğimiz taraflarında insana merak verecek bir cihet olmadığı muhakkaktı* (SA, KMM, 13); *Viran olası hanede evlâd ü ayal vardı* (RNG, YD, 15) vb. (-DİK SİŞ'i, nesne ile fiil gövdesinin ifade ettiği eylem arasındaki karşılıklı ilişki türlerinden edenlik ilişkisini aktarmaz: bkz. 1.2. madde);

⁹ Bkz. Guzev V. G. Очерки по теории тюркского словоизменения: глагол (на материале староанатолийско-тюркского языка). С. 122.

¹⁰ Guzev V. G., a.y.

¹¹ Bkz. Guzev V. G., a.y.

¹² Иванов С. Н. Очерки по синтаксису узбекского языка (форма на -ган и ее производные). Ленинград, 1959. С. 49-51

(2) *dolaysız/düz veya dolaylı objesi*: Kadınların y a k ı ş ı k l ı b u l d u ğ u e r k e k l e r i, erkekler yakışıklı bulmaz, erkeklerin g ü z e l b u l d u ğ u k a d ı n ı, kadınlar güzel saymaz (NH, R, 420) (belirli dolaysız objesi); Anamun yol kumanyası diye p i ş i r m i ş o l d u ğ u k ö f t e l e r i o r a d a y e d i k (HB, ABB, 16) (belirli dolaysız objesi); ... a r a m u z d a a l ı ş k a n l ı k l a k u l p u n u t u t t u ğ u m b i r k a p ı v a r d ı ... (OP, SE, 223) (belirli dolaysız objesi); İ ç t i ğ i n i z s u a y r ı g i t m e z d i, ... (OP, SE, 60) (belirsiz dolaysız objesi); O n c a ö f k e d u y d u ğ u m k a t i l i m k i m, h i ç b e k l e n m e d i k b i r ş e k i l d e b e n i n i y e ö l d ü r d ü ? (OP, BAK, 12) (dolaylı objesi); Y a t t ı ğ ı m s e d i r i d ü z e l t t i m (SA, KMM, 166) (dolaylı objesi); A n l a t a c a ğ ı m ş u o l a y ı k e n d i m y a ş a m a m ı ş o l s a m i n a n m a z d ı m (AN, BTA, 20) (belirli dolaysız objesi); B e n, o n y ı l d a, s a t a c a k n e y i m v a r s a s a t t ı m F a t m a, ... (OP, SE, 102) (belirli dolaysız objesi); M o l a v e r d i ğ i m h e r y e r d e, y i y e c e k b i r y e m i ş, b i r o t, b i r t o h u m b u l u r m u Ő u m, i ç e c e k t e m i z b i r s u y a r a s t l a y a b i l i r m i Ő i m, ö y l e s ö y l ü y o r k ö y l ü l e r (BK, GKB, 197) (belirsiz dolaysız objesi); Ő u a n l a t a c a ğ ı m s ı r a d ı Ő ı Ő e y l e r, h e m h e p i m i z i n b i l d i ğ i Ő i m d i k i z a m a n d a c e r e y a n e t t i, h e m d e s a n k i g e ç m i Ő t e (OP, BAK, 179) (belirsiz dolaysız objesi); İ ç e s i s u y u m u z k a l m a d ı (informant) (belirli dolaysız objesi) vb.;

(3) *geçtiği yer*: B e n i m b u l u n d u ğ u m t a r a f a y a k l a Ő t ı ğ ı n ı g ö r ü n c e e t r a f ı m a b a k ı n d ı m (SA, KMM, 91); İ k i s i n i d e e l l e r i n d e n t u t t u m, k u c a k k u c a ğ a u y u d u ğ u m u z o d a m ı z a s o k t u m (OP, BAK, 208); D e ğ i l h a y v a n o t l a t a c a k, b i r t e k ç a d ı r k u r a c a k y e r b i l e k a l m a m ı Ő (YK, BBE, 86); B u r a s ı o t u r a s ı, y a ş a n a s ı y e r d e ğ i l (informant) vb.;

(4) *gerçekleştirdiği zaman*: A n k a r a ' y a g i t t i ğ i m i n e r t e s i a k Ő a m ı b e n i m T e y z e o ğ l u b i r z i y a f e t v e r d i m e b u s a r k a d a Ő l a r n a (NH, R, 391); D ö n ü Ő y o l c u l u ğ u n d a e n ç o k h e y e c a n l a n d ı ğ ı m d a k i k a, A r Ő i p e l d e n i z i n e g i r d i ğ i m i z d a k i k a i d i (HB, ABB, 137); B i r g ü z e l k a h v e i ç e c e k z a m a n k a d a r k a y n a t t ı (OP, BAK, 216); Ő i m d i d u r a s ı z a m a n d e ğ i l, ç a l ı Ő m a z a m a n ı (informant) vb.;

(5) *durumu*: S e n i n y ü z ü n d e n d ü Ő t ü ğ ü m h a l e b a k ! (informant); A k Ő a m l a r ı b i t a p d ö n ü y o r, a ğ z ı m ı a ç ı p b i r t e k l â f s ö y l i y e c e k t a k a t i k a l m ı y o r (HE, SB, 355); S ı t m a l ı, k o n u Ő a c a k m e c a l l e r i k a l m a m ı Ő d e l i k a n l ı l a r V a l i P a Ő a y a h i ç b i r k a r Ő ı l ı k v e r e m e d i l e r (YK, BBE, 95); B i r a z d i n l e n e l i m, y ü r ü y e s i h a l i m k a l m a d ı (informant) vb. olabilir.

Verilen örneklerin çözümlenmesinden de anlaşılacağı üzere, SİŞ'lerin tamlama yapılarında kullanılışı, bizi Ő u s o n u ç l a r a v a r d ı r ı r: 1) bu Ő e k i l l e r i n s ı f a t l ı a n l a m ı, e y l e m i n h e r h a n ğ ı b i r n e s n e n i n y a l n ı z c a n i t e l i ğ i o l a r a k d ü Ő ü n ü l d ü ğ ü n ü g ö Ő e r i r; 2) (bu t ü r y a p ı l a r d a) b e l i r t i l e n o l a r a k a d l a n d ı r ı l a n n e s n e, f i i l g ö v d e s i i l e t e m s i l e d i l e n e y l e m l e f ı r t ı n a k o p t u ğ u h a b e r i t i p l i a ç ı k l a m a l ı ö b e k l e r i s t i s n a o l m a k ü z e r e, h e r t ü r l ü i l i Ő k i d e (y u k a r ı d a k i a n l a t ı m l a r d a e d e n l i k, o b j e, y e r, z a m a n, d u r u m i l i Ő k i s i n d e) b u l u n a b i l i r. B u n a k a r Ő ı l ı k, t a m l a m a y a p ı l a r ı n d a k i e d i l g e n ç a t ı

şeklinde bulunmayan ortaçların kullanılışında ise, *arpa yetişen tarla*, *rüzgâr giren bir pencere aralığı* tipli öbekler istisna, nesne, fiil gövdesiyle iletilen eylemle sadece edenlik ilişkisinde bulunur: *kuru muş ağaç*, *güller yüz*, *söz dinlemez çocuk*, *çalışan kadın* vb. Verilen öbeklerden görüldüğü gibi, belirtilenin karşıladığı nesne (yani *ağaç*, *yüz*, *çocuk* ve *kadın*), fiil gövdesiyle temsil edilen eylemin (*kuru-*, *gül-*, *söz dinle-* ve *çalış-*) edenidir. Belirtilen adlandırılan nesnenin, fiil gövdesiyle karşılanan eylemin edeni olduğuna dair yukarıda verilen bileşiminde SİŞ'ler bulunan anlatımlara bakılacak olursa, nesne ile eylem arasındaki edenlik ilişkisini iletme bakımından incelenen bu şekiller, ilk başta ortaç gibi görünebilir. Fakat böylesi kullanılışın, SİŞ'lerin çok sayıdaki sözdizimsel görev, diğer bir bakış açısından, geniş anlambilimsel olanaklarından biri¹³ olduğunu kavrayıp, onları ortaçlardan ayırt etmek gerekir.

Yukarıda zikredilen bileşiminde ŞİŞ'lerin bulunduğu *benim çaldığım iddiası*, *fırtına(nın) koptuğu haberi*, *fırtına(nın) kopmakta olduğu haberi*, *fırtına(nın) kopacağı haberi*, *ilânının çıkmayaacağı cevabı* tipli *açıklamalı tamlama yapılarında* belirtilen adlandırılan nesne ile belirten öbeğinin bir ögesi olan söz konusu kelime şekillerince karşılanan nitelikleştirilmiş eylem arasında ise, ancak bir tür bağıntı bulunabilir: belirtilen olarak isimlendirilen nesnenin, içeriğinin (verilen örneklerde, *benim çalmam*, *fırtınanın kopması*, *ilânın çıkmaması*) açıklanması gereken kavram (verilen örneklerde, *iddia*, *haber*, *cevap*; olası diğer örneklerde örneğin, düşünce, fikir, gerekçe, hakikat, ihtimal, kanaat, konu, korku, mesele, müracaat, mütalaa, netice, sebep, sonuç, söylenti, şayia, taahhüt, ümit, zan vb.) olduğu bağıntısı. Demek ki, belirtilen adlandırılan nesne tarafından temsil edilen kavramın ihtivasının açıklanması gerekiyorsa, bu tamlama yapısı devreye girer, açıklamaya ihtiyaç yoksa, doğal olarak bu yapı kullanılmaz.

Sıfatsı kullanım sahasında çatı şekillerinde bulunmayan SİŞ'ler, edilgen çatı şeklinde olmayan ortaçlar hariç, bütün fiilimsi şekilleri gibi, anlamının ayrılmaz bir parçası, bileşeni niteliğinde vasfın taşıyıcısı olan nesnenin, nitelikleştirilmiş eylemin edeni olduğuna dair bilgiye sahip olmadığından, diğer bir deyişle, nesne ile (sıfatsı-isimsi kelime şekillerince temsil edilen) nitelikleştirilmiş eylem arasındaki hangi belirli karşılıklı bağıntının dile getirildiğini bildirmediğinden, *fırtına koptuğu haberi* tipli *açıklamalı tamlama* öbekleri istisna, nitelikleştirilmiş eylem ile bu niteliğin taşıyıcısı olan nesne arasındaki, edenlik ilişkisi de dahil, türlü türlü bağıntıları iletme yetisine muktedirdir. Ancak tamlama yapılarının bileşiminde işleyen *-(y)EcEk* ve *-(y)Esİ* şekillerinden farklı olarak *-DİK* SİŞ'i, yukarıda kısaca değinildiği gibi, edenlik ilişkisini aktarmaz, yani nitelikleştirilmiş eylemle bağıntıda bulunan nesnenin, hareketin fâili olduğu bilgisini iletmez (bkz. 1.2. madde).

¹³ Bkz. Гузев В. Г. Очерки по теории тюркского словоизменения: глагол (на материале староанатолийско-тюркского языка). С. 123.

Çatı şeklinde bulunmayan SİŞ'lerin, ortaçlarda olduğu gibi, anlamın bir bileşeni niteliğinde nesnenin, eylemin edeni olduğuna dair bilgi¹⁴ içermediğinden yukarıda bahsedildi. Bu durumda ister istemez akla fâil bilgisinin, geleneksel Türk dil bilimi ve dil bilgisinde varlığı tanınan etken çatı şekliyle iletilmesi gerektiği fikri geliyor. Bilindiği gibi, bir dilde *etken çatı* varsa, fiil gövdesince temsil edilen eylemle bağıntıda olan nesne, eden görevindedir. Sıfatsı kullanım alanında *ç a l m a d ı k k a p ı, s ö y l e y e c e k s ö z, s ö y l e y e c e ğ i m ş e y l e r, o t u r d u ğ u m m i n d e r, y a ş a n a s ı y e r* gibi tamlama öbeklerinin terkiibinde işleyen sıfatsı-isimsi kelime şekillerinin etken çatı şeklinde bulunduğunu bir an için var sayarsak, kelime şekillerinin bünyesindeki sözde bu etken çatı ekinin, eylemle bağıntıda olan nesnenin fâil olduğunu bildirmesi gerekir. Oysa verilen örnekler incelendiğinde, örneklerin dile getirdiği sahnelerde eylemle bağıntıda bulunan nesnelere olan *k a p ı, s ö z, ş e y l e r, m i n d e r* ve *y e r*'in, *ç a l - , s ö y l e - , o t u r - , y a ş a -* fiil gövdelerince karşılanan eylemleri yapan, yerine getiren, yani eden olmadığı, aksine, sırasıyla, eylemin objesi (edileni, mefûlü: *k a p ı, s ö z, ş e y l e r*) ve eylemin geçtiği yer (*m i n d e r, y e r*) olduğu görülür. Eğer Türkçede etken çatı şekli olsaydı, yani kendine herhangi bir çatı eki getirilmemiş *ç a l - , s ö y l e - , o t u r - , y a ş a -* gibi fiil gövdeleri gerçekten etken çatı şeklinde bulunsaydı, bu fiil gövdelerince karşılanan eylemleri gerçekleştiren, elbette söz konusu eylemlerle bağıntıda bulunan nesnelere (yani *k a p ı, s ö z, ş e y l e r, m i n d e r* ve *y e r*) olurdu. O halde söylenenlerden Türkçede etken çatı şeklinin olmadığı sonucu çıkar.

İşte çatı şeklinde bulunmayan SİŞ'lerin, anlamlarında edenlik bilgisi içermemesi özelliği, söz konusu şekillerin tamlama yapısının belirtileni aracılığı ile eylemin edeni, objesi, yeri, zamanı, durumu, nedeni, amacı vb.'ni (*o k u y a c a k a d a m / k i t a p / o d a / v a k i t / d e r m a n / s e b e p / m a k s a t* vb.) ifade etmeye imkân verir. Görüldüğü üzere, SİŞ'lerin her türlü çatı *anlatılanını** aktarma yetisi, onlarda herhangi bir çatı anlam birimciğinin bulunmayışının delili olarak yorumlanmalıdır. Söz konusu şekillerin kendi çatı seminin olmayışı, onların çatı ulamları ile işbirliği yapamayacağı ve işlek çatı şekillerinde ortaya çıkma yetisine sahip olamayacağı anlamına da gelmez. Çatı ekleri, bildirişim gereksinimi bulunduğu SİŞ'lerin bileşimine girer (*y a z d ı r a c a k i n s a n, y a z ı l a c a k m e k t u p, y a z ı ş a c a k a r k a d a ş* vb.), fakat onların nitelikleştirilmiş eylem anlamını değiştirmez, yalnız kelime şeklinin bileşimine

¹⁴ Bkz. Guzev V. G., a.y.

* Anlam alanında gerçekleşen süreci daha isabetli yansıtmak amacıyla «anlatılan» kavramını kullanmayı yeğliyor ve anlam ile anlatılan arasında ayırım gözetiyoruz. Anlam, bildirişim için intibak ettirilmiş, dil içine alınmış, yani dilleşmiş, bir dil imi, göstergesi ile sabit ilişkide bulunan, herhangi bir dünya unsurunun yansıması olan soyut bir imge, dilin birimi olan monemin gösterileni; anlatılan ise, bildirişim eyleminde bildirilen dil dışı, dil içine alınmamış, yani dilleşmemiş soyut düşünme imgesi veya imgeleri topluluğu, başka bir deyişle, bildirişim eyleminde ifade edilen düşünme içeriğidir. Bkz. Мельников, Г. П. *Системология и языковые аспекты кибернетики*, Москва, 1978, с. 253-258, 267-290.

giren diğer morflarla karşılanmış olan anlam dizisine kendi çatı anlam birimciklerini ilave eder. Kısacası, incelenen şekiller, çatı şeklinde bulunmazlarsa, anlamlarında eylemin fâili hakkında bilgi içermezler, bildirişim ihtiyacı olduğunda, bu, gerek sıfatsı, gerekse isimli kullanımda ortaya çıkma yetisine sahip olan SİŞ'lere iyelik ulamı, daha doğrusu şahıs ekleri getirilmesi vasıtasıyla gerçekleştirilir¹⁵ (bkz. aşağıdaki 1, 2 ve 3. madde).

SİŞ'lerin eylemlik ve ortaçlarla özdeşliğine yukarıda açıklanmış olduğu gibi, onların şekil bilimsel iki amaçlılığı (eylemi, nesne veya nitelik imgesine sokma), anlam bilimsel iki anlamlılığı (eylemi, nesneleştirilmiş veya nitelikleştirilmiş eylem anlamlarında iletme) ve iki söz dizimsel kullanım alanında işleyişi (eylemin isimli veya sıfatsı kullanımı) engel olur. Belirtilen sebeplerden ötürü, *-DİK*, *-(y)EcEk* ve *-(y)Esİ* fiil şekillerini temsil etmede eylemlik ve ortaç terimlerinin elverişsizliği, bizi eylemlik ve ortaçların şekil bilim, anlam bilim ve söz dizimi niteliklerini kendinde toplayan bu ayrımsız fiil adlıklarını, V. G. Guzev tarafından teklif edilen «sıfatsı-isimli şekiller» terimiyle adlandırmaya ve ayrı, müstakil kategori şekilleri saymaya yöneltmiştir. Böylesi ayrımsız fiil adlıklarının sadece TT'ne özgü müstesna şekiller olmadığını da belirtelim.¹⁶ Örneğin, Almancadaki *-end*, Fransızcadaki *-ant*, İngilizcedeki *-ing* şekilleri, Kıpçak ve Karluk Türk dillerindeki *-ган* SİŞ'i¹⁷, ayrımsız fiil adlıklarının başka dillerde de bulunduğunu gösterir: İng. *Crying bored him* "Ağlama canını sıktı" (eylem, nesne imgesinde gösterildi), *She admitted crying* "Ağladığını itiraf etti" (eylem, nesne imgesinde karşılandı), *crying baby* "ağlayan bebek" (eylem, nitelik imgesinde temsil edildi), *She sat by the window, drinking coffee* "Kahve içerek pencerede oturuyordu" (eylem, belirteç [sirkonstans] imgesinde temsil edildi); Özb. ... *сўв тиниб қ ол га ни билинди* "...suyun bitip tükendiği anlaşıldı" (eylem, nesne imgesine sokuldu), *Унинг қорақалпоқча га п и р га ни ни биринчи марта э ш и т га ни м да Хайрон бўлдим* "Onun Karakalpakça

¹⁵ Bkz. Guzev В. Г. Система именных форм тюркского глагола как морфологическая категория (на материале староанатолийского и турецкого языков) // *Turcologica. К семидесятилетию академика А. Н. Кононова / Отв. ред. С. Г. Кляшторный, Ю. А. Петросян, Э. Р. Тенишев. Ленинград, 1976. С. 58; а.у.з. Очерки по теории тюркского словоизменения: глагол (на материале староанатолиско-тюркского языка). С. 123. Крş. Korkmaz Z., *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, s. 910-911, § 679.*

¹⁶ Örneğin kрş. Yüksel G. ve Kaya N., «İsim-Fiillerin Türkçe ve İngilizcedeki Kullanılış Özellikleri», *Türk Dili. Dil ve Edebiyat Dergisi*, sy. 550, Ankara, 1997, s. 299-304.

¹⁷ Örneğin bkz. Иванов С. Н. Очерки по синтаксису узбекского языка (форма на -ган и ее производные). Ленинград, 1959.

* Özbekçe örnekler, şu eserden alınmıştır: Иванов С. Н. Очерки по синтаксису узбекского языка (форма на -ган и ее производные). С. 43, 95, 109, 116.

konuştuğunu ilk defa duyduğumda hayretler içinde kaldım” (birinci eylem, nesne; ikincisi, belirteç imgesinde temsil edildi), *Чўлда Қ ол га н одам Қандай килиб тирикчилик Қилади?* “Çölde kalan insan nasıl yaşayabilir?” (eylem, nitelik imgesinde gösterildi), *отаси ў л г а н и г а ўн беш йил Қолди** “Babası öleli on beş yıl oldu” (eylem, belirteç imgesine sokuldu) vb. Verilen örneklerden İngilizcedeki *-ing*, Özbekçedeki *-,,#l* şeklinin iki değil, üç amaçlılığı dikkati çekmekte, yani bileşiminde bu morfemler bulunan kelime şekillerinin karşıladığı eylemlerin nesne, nitelik veya belirteç imgelerinde temsil edilebildiği görülmektedir.

SİŞ’ler eylemlik ve ortaçlardan önceki şekillerdir. SİŞ’lerin bütün Türk dillerinde bulunuşu, bunların, ulaçlarla birlikte en eski eylemi adlıklaştırma dil araçları olduklarına işaret eder. Bazı Türk dillerinde infinitif, eylemlik veya ortaç kategorilerinden biri olmayabilir.¹⁸ Bu kategori şekillerinin bulunmayışının, bunlara ihtiyaç duyulmayışının sebebi, söz konusu fiil adlıklarının bildirişim işlevlerinin şekil bilimsel çok amaçlılığa, yani eylemleri nesne veya nitelik imgelerinde temsil edebilme yetisine sahip ayrımsız SİŞ’ler tarafından yerine getirilmesi olmalıdır.

Eylemlik ve SİŞ’lerin eylemi, süreci nesne imgesinde temsil etmesi ve bununla ilişkili olarak isim iyelik kategorisinin sıkça kullanılması —söz konusu şekiller, anlamlarının ayrılmaz bir bileşeni niteliğinde edenlik anlam birimciğinden yoksun olduklarından, bu sem iletilmek istendiğinde, kelime şekli bileşimine isim iyelik kategorisi ekleri dahil edilir—, Türkçenin türlü nesnel gerçeklik olaylarını, unsurlarını nesne olarak yorumladığından, yani Türkçenin adlık özelliğinden söz edilmesine de, neden olmuştur.¹⁹

Demek, SİŞ, fiil gövdesinin temsil ettiği eylemi, hem nesne, hem de nitelik imgesinde, yani eylemi nesneleştirilmiş ya da nitelikleştirilmiş biçimde karşılayabilen, zaman semlerine sahip olmakla birlikte, edenlik anlam birimciğinden yoksun fiil adlık şeklidir. Bu durumda SİŞ’ler kategorisi, nesneleştirilmiş veya nitelikleştirilmiş eylem kategorik anlamı esasında bir grupta toplanan fiil adlık şekilleri topluluğudur.

Nesneleştirilmiş veya nitelikleştirilmiş eylem dile getirebilen SİŞ’ler, isimlere borçlu oldukları nesnellik, sıfatlara borçlu oldukları niteliklik özelliklerinden dolayı, şekil bilimsel ve söz dizimsel işlevler açısından da, doğal

¹⁸ Вкз. Гузев В. Г. Опыт применения понятия <<гипостазирование>> к тюркской морфологии // Востокведение: филологические исследования. Вып. 21 / Отв. ред. И. М. Стеблин-Каменский. Санкт-Петербург, 1999. С. 34-35

¹⁹ Örneğin bkz. Johanson L. Sprachbau und Inhaltssyntax am Beispiel des Türkischen. In: Orientalia Suecana. Vol. XXII. Uppsala, 1974. S. 99. Аулса крş. Баскаков Н. А. Истокотипологическая морфология тюркских языков: структура слова и механизм агглютинации. Москва, 1979. С. 27-36.

olarak, hem isimler, hem de sıfatlarla akrabadır. Görev açısından isimlerle akraba olduklarından, isim kelime çekimi (yani çokluk, iyelik ve hal) kategorisi şekillerinde işleyebilir, ilgeçlerle birlikte kullanılabilir, anlatımlarda isimsi söz dizimi (yani adlık yüklemi, özne, tümleç/tümleyen, tümleç tamlananı/tümlenen, belirteç/belirteç tümleci/belirteçleyen ve belirteç tamlananı/belirteçlenen) görevlerinde etkinlik gösterebilir; sıfatlarla akraba oldukları için ise, nitelik temsil eden bir dil aracı olan sıfatlar gibi, anlatımlardaki tamlama öbek yapılarından belirtme öbek yapılarının bir türü olan sıfat tamlamalarında belirten görevinde faaliyet gösterebilir.

Yine SİŞ'ler, sıfatlarla akrabalıkları dolayısıyla, nitelik karşılayan bir dil aracı olan sıfatlar gibi, geçici olarak isimleşme, yani söylevde (sözde) niteliğin taşıyıcısı olan nesneyi bildirme, diğer bir deyişle, öncelikle geçici isimleşmiş belirten ve geçici isimleşmiş predika (isimleşmiş mantıksal yüklem) niteliğinde sıfatların sözdizimi görevlerinde ortaya çıkma yetisine sahiptirler. *Kızıl lar iktidara geçti* anlatımındaki sıfat gibi (verilen anlatımda sıfat, *kızıl* niteliğini değil, bu niteliğin taşıyıcısı olan *nesneyi* karşılıyor), geçici olarak isimleştikleri durumlarda, müstakil olarak örneğin, yüklem, özne veya tümleç görevinde ya da bileşiminde fiil kelime şekillerinin bulunduğu tamlama öbeklerinin tamlanan ögesi niteliğinde anlatımda faaliyet gösterirler (Aşağıda verilen örnekler, SİŞ'lerin, isimleşmiş belirten niteliğinde sıfatların sözdizimi görevlerinde işleyişine aittir): *Bildiğim, sıranın bana geldiğiydi* (BK, GKB, 158) (nesne karşılayan sıfatsı-isimsi kelime şekli, özne görevinde); *Çektiklerimi sana anlatamam* (informant) (nesne karşılayan kelime şekli, belirli dolaysız tümleç görevinde); *Hacet yok, söyleyeceklerinizi biliyorum* (RNG, YD, 20) (nesne karşılayan kelime şekli, belirli dolaysız tümleç görevinde); *Halbuki o kahrolasıyı öldürmek vardı** (nesne karşılayan kelime şekli, belirli dolaysız tümleç görevinde); *Bu telefon konuşmalarında beni kimisi paylar, eleştirir, kimisi lâıyk olmaya çalıştığım iltifatlara boğarak utandırır, kimisi en yaka sı a çılmadıklar da n söver; kimisi göklere çıkararak över ...* (AN, GK, 19-20) (nesne karşılayan kelime şekli, dolaylı tümleç görevinde) vb. Geçici isimleşmiş belirten veya geçici isimleşmiş predika niteliğinde sıfatların sözdizimsel görevlerinde meydana çıktıkları durumlarda, sıfatsı-isimsi kelime şekillerine, yukarıda verilen örneklerden görüleceği üzere, tıpkı isimlere getirildiği gibi, her türlü isim kelime çekimi (yani çokluk, iyelik ve hal) ulamı eki getirilebilir, söz konusu kelime şekilleri ilgeçlerle birlikte işleyebilir. Yalnız SİŞ'lerin böylesi kullanımını, onların isimsi kullanım alanında işleyiş olarak yorumlamamak lâzım. Yukarıda verilen anlatımlarda SİŞ'lerin geçici olarak niteliğin taşıyıcısı olan nesneyi karşılaması, bu şekillerin sıfatsı kullanım sahasında işleyiş özelliklerinden biridir.

TT'nde işlek ve verimli *-Dİk* ve *-(y)EcEk* morfeplerini içeren tartışmasız iki SİŞ vardır. Bunlara işlek, ancak verimsiz *-(y)Esİ* şeklini de dahil ediyoruz.²⁰ Eski Anadolu Türkçesi malzemesine bakıldığında, *-(y)Esİ* şeklinin işlek ve verimli SİŞ'i olduğunu, günümüzdekinin aksine *-(y)EcEk* şekline ise, daha seyrek rastlandığını görüyoruz.²¹

1. *-Dİk* sıfatsı-isimli şekli

-Dİk SİŞ'i, fiil gövdesinin karşıladığı eylemi, hem nesne, hem de nitelik imgelerinde temsil edebilen, yani eylemi nesneleştirilmiş ya da nitelikleştirilmiş biçimde karşılayabilen, «gelecek olmayan», diğer bir deyişle, geçmiş ve şimdiki zaman anlam birimciklerine sahip, anlamının ayrılmaz bir bileşeni, parçası niteliğinde edenlik anlam birimciğinden yoksun işlek ve verimli fiil adlık şeklidir.

1.1. *-(y)EcEk* şeklinden ayırt edilen özelliklerinden biri, sıfatsı kullanım alanında *-mE-* olumsuzluk statüsüyle birlikte işlediği durumlar hariç, iyelik kategorisi şekillerinde işleme olan *-Dİk* SİŞ'i, hem isimli, hem de sıfatsı kullanım alanında nesne ya da nitelik imgesinde gösterilen (a) geçmiş veya (b) şimdiki eylemi ifade eder:

a. Nesne imgesinde iletilen (yani nesneleştirilmiş) geçmiş eylem:

Ona geçen akşam rastladığımı anlattım (BK, GKB, 63); *Hayatımda hiç bu kadar mesud olduğumu, içimin bu kadar gennişlediğini hatırlamıyordum* (SA, KMM, 90); *Uyandığımda, düğün gördüğümü biliyordum, ama düşümde ne gördüğümü bilmiyordum* (OP, SE, 269); *Deniz mürekkepmiş gibi karardıkta başka, ufuktan ufka da korku ile ürperiyordu* (HB, ABB, 102) (kelimeşekli, başka ilgeciyle birlikte etkinlik gösteriyor) vb.

Nitelik imgesinde iletilen (nitelikleştirilmiş) geçmiş eylem:

Sonunda, Beyrut'a ayak bastığı günün yirminci günü eski bir tanıdığa, kendine benzer birine rastladı (RHK, S, 20); *Başıma yediğim diğer darbelerin acısıyla sizlerin canını sıkımayayım* (OP, BAK, 11); *Küçükten beri yanımda dolaşmadığı yer, görmeye dediği merasim, tanımadığı insan, öğrenemediği lisan kalmadı* (YKK, KK, 118) (kelime şekilleri,

* Örnek şu makaleden alınmıştır: Михайлов М.С. О форме на *-(y)ası* в турецком языке // Вопросы языка и литературы стран Востока / Отв. ред. Ю.В. Рождественский Москва, 1958. С. 149.

²⁰ Örneğin bkz. Mixaylov M. S., a.g.m., s. 141-154; Korkmaz Z., «*-ası/-esi* Gelecek Zaman İsim-Fiil (participium) Ekinin Yapısı Üzerine», *TDAY - Belleten* 1968, Ankara, 1969, s. 31-38.

²¹ Örneğin bkz. Çağatay S., «Eski Osmanlıca'da Fiil Müştakları. II. Partisipler», *AÜDTCF Dergisi*, c. V, sy. 5, Ankara, 1947, s. 544-548; Гузев В.Г. Очерки по теории тюркского словоизменения: глагол (на материале староанатолийско-тюркского языка). С. 124-126.

olumsuzluk statüsü şeklinde); *Kendi yaptığımız anayasayı, özkendimiz bozmakta ve çiğnemekteyiz* (AN, BTA, 46) vb.

b. Nesne imgesinde iletilen (nesneleştirilmiş) şimdiki eylem:

Edebiyattan nefret ettiğimi ve bu nefretimin iğrenç, tiksindirici bir nefret olduğunu yazmıştım (ÖS, DKY, 19); *Birden annemi ne kadar sevdiğimi ve babamı ne kadar sevmediğimi düşündüm* (OP, SE, 151) (sevmediğimi kelimeşekli, olumsuzluk statüsü şeklinde); *İyi a k t ö r o l m a d ı ğ ı m a d a ş ü k r e d e r i m* (SF, K/KA, 21) (kelime şekli, olumsuzluk statüsü şeklinde); *Gözlerimi açınca ş a f a ğ ı n s ö k m e k t e o l d u ğ u n u gördüm* (HB, ABB, 9); *Kitabı kapayıp nasıl böyle y a p a b i l d i ğ i n i , y a p t ı ğ ı i l e y a z d ı ğ ı n ı n a s ı l b ö y l e ç a k ı ş t ı r a b i l d i ğ i n i , k e n d i n i b i r b a ş k a s ı m ı g ö r ü r g i b i n a s ı l d ı ş a r d a n g ö r e b i l d i ğ i n i d ü ş ü n d ü m* (OP, SE, 229) (anlatımdaki yapabildiğini, çakıştırabildiğini ve görebildiğini kelime şekilleri, yeterlilik statüsü şeklinde) vb.

Nitelik imgesinde iletilen (nitelikleştirilmiş) şimdiki eylem:

Sana aptal olduğunu söylerken, bu sözüm d u y d u ğ u m d e r i n v e b ü y ü k a c ı n ı n ç ı ğ l ı ğ ı y d ı (AN, BTA, 36); *Koca, arkasız bir çiftçi, öteki bütün kasaba halkının t u t t u ğ u b i r e ş r a f o ğ l u i d i* (RNG, YD, 11); *Kedi Veli e n g ü v e n d i ğ i a d a m ı y d ı* (YK, BBE, 88); *Sanki bana değil, hayatlarının g i t m e k t e o l d u ğ u y ö n e ö f k e d u y u y o r l a r , b u y ü z d e n i n t i k a m l a r ı n ı b ü t ü n c i h a n d a n v e h e r k e s t e n a l m a k i s t i y o r l a r d ı* (OP, BAK, 443); *Resimde ve nakışta y a ş a d ı k l a r ı d ü n y a y ı g ö r m e y i d e ğ i l , e s k i ü s t a t l a r ı v e e s k i m a s a l l a r ı h a t ı r l a m a y ı i s t e y e n l e r i ç i n h a r i k a d ı r d e f t e r i m* (OP, BAK, 319) vb.

-DİK SİŞ'i, yukarıda verilen örneklerin de gösterdiği gibi, TT'nde, hem isimsi, hem de sıfatsı kullanım sahasında geçmiş veya şimdiki eylemi ileterek, çokluk istisna (nitelik karşılayan dil araçları olan sıfatlar gibi, geçici olarak isimleştikleri durumlarda, daha önce belirtildiği gibi çokluk eki alırlar), iyelik ve hâl kategorisi şekillerinde işleyip, ilgeçlerle birlikte kullanılarak SİŞ görevinde işlek ve verimli olarak görev yapar.

SİŞ'in iyelik eki almadan kullanılışı, sadece sıfatsı kullanım alanında kelime şekline -mE- olumsuzluk statüsü getirilen şekillerde²² mümkündür, böyle kullanılışı da, işlek ve verimlidir: *Kapıları g ö r ü l m e d i k n a k ı ş t a b i r k i l i m l e ö r t ü l m ü ş t ü r* (YK, BBE, 12); *G ö r ü l m e d i k , d u y u l m a d ı k b i r s e m a h ç a l d ı l a r* (YK, BBE, 14); *O y a z g ö r ü l m e d i k s a l g ı n h a s t a l ı k l a r k a s t ı k a v u r d u o r t a l ı ğ ı* (YK, BBE, 83); *Açtım ağzımı yumdum gözümü, s ö y l e m e d i k l a f b ı r a k m a d ı m* (informant); *B a ş v u r m a d ı k m a k a m k o y m a d ı k* (informant) (verilen örneklerde olumsuzluk statüsü şekliyle birlikte kullanılan

²² Bu biçimbirimim kökeni üzerine örneğin bkz. Tekin Ş., «Türkçede -MA- Olumsuzluk Eki ile -DİK+ Eki Nereden Geliyor?», *İştikakçının Köşesi. Türk Dilinde Kelimelerin ve Eklerin Hayatı Üzerine Denemeler*, 1. baskı, İstanbul, 2001, s. 43-58.

şekil, nitelikleştirilmiş geçmiş eylemi iletiyor) vb. Ancak seyrek olarak sıfatsı kullanım alanında iyelik eki getirilmeyen olumlu şekillere de rastlanır. Kalıcı adlık haline gelen veya kalıcı adlık hâline gelmeye, yani leksemleşmeye ya da deyimleşmeye eğilimli olan böylesi şekiller, bizce arkaik oluşumlar olarak yorumlanmalıdır: *Sandallar, mavnalar, gemiler, sarı, kırmızı, yeşil, mavi, mor, a k l a g e l d i k, d ü ş ü n ü l d ü k her türlü renge boyanırdı yol yol, öyle saliverilirdi denize* (BK, GKB, 83); *Oyunun g e l m i ş i g e ç m i ş i, simgeleri üzerine o l d u k o l m a d ı k her türlü şeyi işitebilirdi kişi, k u l a k v e r e c e k kadar durduktan sonra bir yerde; bu yer ister lokanta, kahve, sokak, ister ayakyolu olsun* (BK, GKB, 86); *t a n ı d ı k b i r i* vb.

1.2. Belirtildiği gibi, sıfatsı kullanım sahasında çatı şekillerinde bulunmayan SİŞ'ler, anlamının ayrılmaz bir parçası niteliğinde vasfın taşıyıcısı olan nesnenin, nitelikleştirilmiş eylemin fâili olduğuna dair bilgiye sahip olmadığından, *fırtına koptuğu haberi* tipli açıklamalı tamlama öbekleri istisna, nitelikleştirilmiş eylem ile bu niteliğin taşıyıcısı olan nesne arasındaki, edenlik ilişkisi de dahil, türlü türlü bağıntıları iletme yetisine sahiptir. Ancak tamlama yapılarındaki -(y)EcEk ve -(y)Esİ şekillerinden farklı olarak, -DİK SİŞ'i, daha önce de kısaca değinildiği gibi, edenlik ilişkisini aktarmaz. Eden bilgisini SİŞ'lerde aktaran, kelime şeklinin bileşimindeki, edeni şahıs anlamları aracılığıyla bildiren iyelik şekilleridir. -DİK kelime şeklinin terkipteki iyelik kategorisinin çekimi, (*konuşanı, dinleyeni veya sözü edilen nesneyi* iletme işlevi gören) şahıs anlamlarından biri vasıtasıyla fâilin ifade edilmesini sağlamaktadır: örn. *Kandili o t u r d u ğ u m minderin az ötesine, ... yerleştirmişti* (OP, BAK, 409) (eden, 1. şahıs anlamı aracılığıyla ifade edildi); *Kendi y a p t ı ğ ı m ı z anayasayı, özkendimiz bozmakta ve çiğnemekteyiz* (AN, BTA, 46) (eden, hem 1. şahıs anlamı, hem de *kendi* leksemiyle iletildi); *konuştuğun kız* (eden, 2. şahıs anlamı vasıtasıyla bildirildi); *sizin k o n u ş t u ğ u n u z kız* (eden, hem 2. şahıs anlamı, hem de *siz* leksemiyle ifade edildi); *anamın p i ş i r m i ş o l d u ğ u köfteler* (eden, hem 3. şahıs anlamı, hem de *ana* leksemiyle bildirildi); *Bu evlere bir kapı, kapının her iki yanına t a k a d e d i k l e r i küçük pencereler yapıyorlardı* (YK, BBE, 85) (eden, 3. şahıs anlamı vasıtasıyla dile getirildi) vb.

B a ş v u r m a d ı k makam, ç a l m a d ı k kapı, s ö y l e m e d i k laf vb. tamlama yapılarının bileşimindeki çatı şeklinde bulunmayan olumsuz kelime şekilleri, iyelik şeklinde işlemedikleri için, fâil bilgisini iletmez.

Edilgen çatı şeklinde bulunmayan, geçmişte gerçekleşen nitelikleştirilmiş eylem anlamına sahip -mİş ve geçmiş veya şimdiki zamanda yerine getirilen nitelikleştirilmiş eylem ifade eden -(y)En ortaçlarının edenlik ilişkisini dile getirme fonksiyonu, geçmiş veya şimdiki zaman anlam birimciklerine sahip -DİK SİŞ'inin görevini daraltmıştır. Edenlik ilişkisi sözü edilen ortaçlar tarafından aktarıldığı için, -DİK SİŞ'i bu işlevi yerine getirmez. Edenlik bağıntısı ileten -(E/I)r ortacı ise, sürekli, her zaman gerçekleştirilen, yani zamandışı, zamana bağlı olmayan nitelikleştirilmiş eylemleri karşılar. Görüldüğü gibi, ortaçlardan hiçbiri gelecek zaman semine sahip değildir. İşte bu durum, gelecek zaman semine sahip

-(y)EcEk ve -(y)Esİ SİŞ'lerinin, -DİK şeklinden farklı olarak, edenlik ilişkisini aktarmasına yol açmış olmalıdır.

1.3. İsimli kullanım sahasında, fiil gövdesince dile getirilen eylemi nesne imgesinde karşılayan söz konusu SİŞ, anlatımlarda bütün isimli söz dizimi görevlerinde, örneğin, (1) yüklem, (2) özne ve (3) tümleç görevinde etkinlik gösterir: 1) *Başlangıç noktam, aynı hikâyeyi Padişahımıza nasıl anlattığımı ve onu kitabı yapmaya nasıl kandırdığımı* (OP, BAK, 130) (kelime şekilleri, nesne imgesinde iletilen, yani nesneleştirilmiş geçmiş eylemi karşılıyor); 2) *Hattâ doğacak çocuğun babası olduğum da, şüpheli idi* (RNG, YD, 17) (nesneleştirilmiş şimdiki eylem dile getiren kelime şekli, özne öbeğinin bir ögesi niteliğinde faaliyet gösteriyor); *Benim de sizi taktığım yok ...* (OP, SE, 111) (nesneleştirilmiş şimdiki eylem karşılayan kelime şekli, özne öbeğinin bir ögesi niteliğinde); 3/a) *Bilmek, görüğüünü hatırlamaktır* (OP, BAK, 92) (nesne imgesinde iletilen geçmiş eylemi temsil eden kelime şekli, belirli dolaysız tümleç görevinde); b) *Bunu anlayabildiğinizden kuşkuluyum* (OP, BAK, 12) (nesneleştirilmiş geçmiş eylemi karşılayan yeterlilik statüsü şeklindeki kelime şekli, dolaylı tümleç görevinde); — *Bence bu şiir, ... genç kızları eremektan, evli olmaktan şiddetle tiksindirdikten başka, onları sadece bir eğlence ve nefis körletme vasıtası olarak tanıdığını da anlatıyor, oynaslığa, sürtükliğe heveslendiriyor* (SB, ABVB, 151) (ilgeçle birlikte işleyen nesneleştirilmiş şimdiki eylemi karşılayan kelime şekli, dolaylı tümleç öbeğinin bir ögesi niteliğinde etkinlik gösteriyor) vb.

1.4. Sıfatsı kullanım alanında, fiil gövdesinin bildirdiği eylemi nitelik imgesinde temsil eden -DİK SİŞ'i, nitelik karşılayan bir dil aracı olan sıfat gibi, tamlama öbek yapılarından belirtme yapılarının bir türü olan sıfat tamlamalarının belirten görevinde anlatımlarda faaliyet gösterir: *Hayatımın en dolu, en mânalı zannettiğim bir devresi birdenbire boşalmış, bütün mânasını kaybetmişti* (SA, KMM, 151) (kelime şekli, geçmiş eylemi iletiyor); ... *ama özümle yemediğim bir duygu onu benden uzaklaştırmaktaydı da* (OP, SE, 132) (yetersizlik statüsü şeklindeki kelime şekli, şimdiki eylemi ifade ediyor); *Çıkmadık candan ümit kesilmez* (atasözü) (olumsuzluk statüsü şeklindeki kelime şekli, geçmiş eylemi dile getiriyor).

2. -(y)EcEk sıfatsı-isimli şekli

-(y)EcEk SİŞ'i, fiil gövdesinin temsil ettiği eylemi nesneleştirilmiş ya da nitelikleştirilmiş biçimde gösteren, gelecek zaman semi ile kiplik (modalite) semine sahip, anlamının bir bileşeni niteliğinde edenlik seminden yoksun işlek ve verimli fiil adlık şeklidir.

2.1. İsimli kullanım alanında sadece iyelik kategorisi şeklinde, sıfatsı kullanım sahasında ise, hem iyelik şeklinde, hem de bu şekilde birleşmeden işleyen -(y)EcEk SİŞ'i, (a) nesne veya (b) nitelik imgesinde iletilen gelecek eylemi karşılar:

a. Nesne imgesinde iletilen (nesneleştirilmiş) gelecek eylem:

Sonra dolabın kuytuluğundan kutuyu çıkarmış, açmış uzun bir zaman hangisine k i y a c a ğ ı m a karar verememiştim (OP, SE, 103) (zorunluluk anlatılanlı gelecek eylem); *Ayrırlarken Şevketin hafifçe esnediğini, yalnız kalınca tekrar kerevetine uzanıp u y u y a c a ğ ı n ı görmüştü* (RNG, YD, 78) (tasarlama-niyet anlatılanlı gelecek eylem) vb.

b. Nitelik imgesinde iletilen (nitelikleştirilmiş) gelecek eylem:

Böylece, az sonra n i k â h l a n a c a ğ ı m güzelim gelini bütün damatların yaptığı hareketlerle atından indirdim, koluna girdim ... (OP, BAK, 234) (iyelik şeklinde işleyen, tasarlama-niyet anlatılanlı gelecek eylemi bildiren SİŞ, dönüşlü çatı şeklinde); *Üç ay, ha babam ha, çalışıp, büyük ümitlerle yazdığım roman, kimse görmeden cami kapısına bırakılacak günah çocuğu gibi elimde kaldı* (AN, DB, 124) (zorunluluk anlatılanlı gelecek eylemi dile getiren kelime şekli, edilgen çatı şeklinde) vb.

A. N. Kononov, -(y)EcEk şekli (ona göre, bu dil aracı, ortaçtır), gelecek eylemi veya olanak, varsayım, zorunluluk nüanslı gelecek eylemi bildirir²³, der. Ancak hem yukarıda, hem de aşağıda verilen anlatımlardaki söz konusu kelime şekilleri tahlil edildiğinde, şekil, daima belirli bir nüanslı, daha doğrusu anlatılanlı gelecek eylemi iletiyor gibi görünüyor. Diğer bir deyişle, şeklin anlamı olan *nesneleştirilmiş* veya *nitelikleştirilmiş* eylemle A. N. Kononov'un belirttiği gibi, (1) olanak, (2) varsayım, (3) zorunluluk anlatılanları da, dile getirilmiş oluyor:

1. *olanak* anlatılanı: *Hayatta hiçbir zaman kafamızdaki kadar harikulâde şeyler o l a m ı y a c a ğ ı n ı henüz idrak etmemiştim* (SA, KMM, 64); *Hayatını nakşa değil, kâtiplik, mektupçuluk ve dalkavukluk etmeye adayacak tınyette bir adama, Üstat Osman'ın benim hakkımda düşündüğü şeyleri bu kadar pervasızca açivermesi yüreğimi yaraladı* (OP, BAK, 410) vb.

2. *varsayım* anlatılanı: *Bizimle birlikte bu evde o t u r a c a k damada babamın saygı duymayıp onu yavaş yavaş ezeceğini elbette ikimiz de biliyorduk* (OP, BAK, 106) vb.

3. *zorunluluk* anlatılanı: *Ne y a p ı l a c a ğ ı n ı da çok iyi anlıyorum* (OP, SE, 78); *Bu bütünlenmenin mutluluğu içinde, pencerenin önünden ayrılıp musluğa gittiğinde, bu duygudan da soyunması gerektiğini, bu duygunun, i ç i n d e n s ı y ı r ı p a t a c a ğ ı en önemli şey olduğunu düşünemedi* (BK, GKB, 137); *Koca şehrin bir başından öte başına kadar yalınayak koşan tulumbacı benim için dünyanın en ş a ş ı l a c a k kahramanıydı* (RNG, MT, 13) vb.

²³ Кононов А.Н. Грамматика современного турецкого литературного языка. Москва-Ленинград, 1956. С. 472, § 963.

-(y)EcEk şekliyle iletilen, soyut düşünme imgesi / imgeleri topluluğu olan bu anlatılanlara (4) yeterlilik, (5) tasarlama-niyet, (6) gelecekte olasılık anlatılanlarını da eklemeliyiz:

4. yeterlilik anlatılanı: *Bu işin ağır sorumluluğu vardır. Ben bu sorumluluğu t a ş ı y a c a k yetkide değilim. Gerek bilgim, gerek görgüm yetersizdir* (AN, DB, 17); *Zira, bu koku en sakın, en rakit, en berrak ruhları bile derhal bulandıracak bir kuvvettedir* (YKK, KK, 217) vb.

5. tasarlama-niyet anlatılanı: *O kendini ö l d ü r e c e k kızı da kimsecikler bir daha öyle ıslak ıslak neon ışıkların altında sırlıklam görmediler* (YK, SS, 230); «Rastgele» deyişim yalandır; *o k u y a c a ğ ı m yer ona kendimi beğendirmek için, imtihana girecek bir çocuk gibi tekrar tekrar okuduğum bir yerdir* (RNG, MT, 172) vb.

6. gelecekte olasılık anlatılanı: *En yıpranmış kalbin, aşka kadar bütün eski heyecan ve heveslerini yeniden bulmağa başladığı bir Mayıs gününde zavallı bir dostu —insanın kendi kemiklerini kemiriyor gibi bir ses çıkaran hunzır bir testere gıcirtısı içinde toprağa sokarken— kendinin henüz yaşadığını, biraz sonra Eyüp kebabçısında kebab y i y e c e ğ i n i hissetmek ne ruhanî bir zevktir* (RNG, MT, 122-123); *Benim istediğim, ilerde Allahın emriyle k a r ı m o l a c a k eli, yüzü düzgün bir hanım kız bularak uzaktan uzağa işaretler, gülümsemeler ve mektuplarla sevişmekten ibaretti* (RNG, MT, 12); *K a t i l i m i o l a c a k orospu çocuğunu bulun, ben de size öte dünyada göreceklerimi tek tek anlatayım!* (OP, BAK, 12) vb.

Yukarıda verilen örneklerde -(y)EcEk şeklinin karşıladığı nesneleştirilmiş veya nitelikleştirilmiş eylem, henüz gerçekleşmemiş bir eylemdir. TT'nde bu şeklin, gelecek eylemi aktaran yukarıda sıralanmış olan anlatılanlarından başka, tespit edebildiğimiz, gelecek eylem iletmeyen şu anlatılanı da vardır:

7. *K a r ı m o l a c a k kadın beni hiç mi hiç anlamıyor* (informant); *Bu b a s ı m e v i m ü d ü r ü o l a c a k alçak, paralel telefonda benim bütün telefon konuşmalarımı dinlemiş* (AN, GK, 22); *Kocam, komiser bey, k o c a m o l a c a k herif ...* (AN, DB, 127) vb. Bu örneklerdeki -(y)EcEk şeklinin ilettiği nitelikleştirilmiş eylem, (şimdiye kadar verilen örneklerdekinin tersine) gelecekte gerçekleşecek bir eylem değil, gerçekleşmiş ve gerçekleşmekte olan eylemdir. *karım olacak kadın, basımevi müdürü olacak alçak, kocam olacak herif* vb. öbeklerde belirtilen olarak adlandırılan nesne (*kadın, alçak, herif*), -(y)EcEk SİŞ'inin karşıladığı nitelikleştirilmiş eylemi gerçekleştirmiş ve hâlâ gerçekleştirmektedir. Demek ki, böylesi yapılarda aktarılmak istenen bildiri, -(y)EcEk şeklinin karşıladığı nitelikleştirilmiş eylemin gelecekte gerçekleştirilip gerçekleştirilmeyeceği değildir. Bizce bu tür sıfatlı yapılarda iletilmek istenen, edenin (*kadın, alçak ve herif* in), şeklin karşıladığı nitelikleştirilmiş eylemi (*karı olma, basımevi müdürü olma, koca olma* eylemini) gerçekleştirmiş bile olsa, lâyıkiyle yerine getir(e)mediği ve getir(e)meyeceği, edenin sözü edilen şeye lâyıık olmadığı, başka bir deyişle, konuşanın görüş açısına göre, -(y)EcEk şeklinin

karşılıdığı nitelikleştirilmiş eylemi gerçekleştirenin, yani *edenin nitelikçe yetersizliği* anlatılanıdır.²⁴

Dilbilimde dilek-niyet, eylemin yapılmasının zorunluluğu, muktedir olma gibi kavramlar, kiplik kavramlarından sayılır.²⁵ Kiplik kavramının çerçevesinin nihai olarak sonuçlandırılmadığını göz önünde bulundurursak, yukarıda sıralanan, bir kısmı zaten kiplik anlamı sayılan anlatılanları aktaran seme, anlama uzlaşımsal olarak *potansiyellik* diyebiliriz.

2.2. İsimsi kullanım sahasında, fiil gövdesiyle ifade edilen eylemi nesne imgesinde karşılayan bu SİŞ, anlatımlarda iyelik şekillerinde kullanılarak bütün isimsi söz dizimi görevlerinde örneğin, (1) yüklem, (2) özne ve (3) tümleş görevinde etkinlik gösterir: 1) *Ölümlle karşılaşınca paranın hayatta hiç önemli olmadığını anladım, diyecek de ğ i l i m* (OP, BAK, 10); 2) *... onu çok sevebilece ğ i m aklıma geldi* (OP, SE, 134) (kelime şekli, yeterlilik statüsü şeklinde); *... ama biliyorum bir şey y a p a c a ğ ı m yok ...* (OP, SE, 293); 3/a) *Gitmeyece ğ i n i bildirdi* (BK, GKB, 148) (belirli dolaysız tümleş görevindeki kelime şekli, olumsuzluk statüsü şeklinde); b) *O l a c a k l a ö l e c e ğ e ç a r e bulunmaz* (atasözü) (dolaylı tümleş görevinde).

2.3. Sıfatsı kullanım alanında, fiil gövdesinin ilettiği eylemi nitelik imgesinde temsil eden -(y)EcEk SİŞ'i, nitelik karşılayan bir dil aracı olan sıfat gibi, sıfat tamlamasının belirten görevinde tümcede görev görür: *Hiçbir şeyle karşılaş t ı r ı l a m a y a c a k bir kırmızı rengin varlığını o sırada huşu içinde hissettim* (OP, BAK, 266) (SİŞ, nitelik imgesinde temsil edilen olanak anlatılanlı gelecek eylemi ifade eder).

3. -(y)Esİ sıfatsı-isimsi şekli

-(y)Esİ SİŞ'i, -(y)EcEk gibi, fiil gövdesinin temsil ettiği eylemi nesneleştirilmiş ya da nitelikleştirilmiş biçimde karşılayan, gelecek zaman semine sahip, anlamının bir bileşeni niteliğinde edenlik seminden yoksun işlek, fakat verimsiz fiil adlık şeklidir.

3.1. Bugün çoğunlukla deyimleşmiş ilenme sözcük ve öbeklerini kurmada kullanılan -(y)Esİ SİŞ'i, (a) nesne veya (b) nitelik imgesinde karşılanan gelecek eylemi bildirir: a) *Ölü taşından Belediye geliri art t ı r a s ı y m ı ş herif!* (FE, AL, 199) (İsimsi kullanım alanında şekil, sıfatsı kullanıma oranla, oldukça verimsizdir); b) *Bu yüzden çok ş a ş ı l a s ı olaylar yaşadım* (AN, GK, 26); *Hay anasını, satamıyacak mıyız bu k ö r o l a s ı köprüde?* (NH, R, 433-434) vb.

²⁴ Дениз-Йылмаз О. Об одном узуальном смысле, передаваемом турецким глагольным именем -(y)AcAk // Вестник СПбГУ. Санкт-Петербург, 2002. Сер. 2. Вып. 3 (No. 18). С. 120-121 (baskıda).

²⁵ Örneğin karşı. Панфилов В. З. Взаимоотношение языка и мышления. Москва, 1971. С. 174-200. Özellikle bu eserin 178, 191, 199-200. sayfalarına bakınız.

3.2. İsimli kullanım sahasında, fiil gövdesince bildirilen eylemi nesne imgesinde karşılayan adı geçen SİŞ, anlatımlarda isimli söz dizimi görevlerinde işleyebilir. Örneğin: *Orospuyu bütün gün hafakan bastırmış da, hanaydan bu yana baktıkça yüreği oynıyasıymış da, şu çarpık evler ortadan kalksa da yeşil bahçeleri görsem diyesiymiş de, onun bir dediğini iki etmiyen o kalaklı deyyus da gidip Ali Rıza beyin kulağına fıslıyasıymış da, o da onun hatırını yıkıyacağından bizim evleri yıkasıymış ...* (FE, AL, 92) (kelimeşekilleri, yüklem görevinde); *Eve geldim. Avradım Şerfe ota gitmiş. Oğlum Ali yok. İçerlerde durasım da yok* (FB, AS, 123) (deyim yapısında işleyen kelimeşekli, özne görevinde).

3.3. Sıfatlı kullanım alanında, fiil gövdesinin dile getirdiği eylemi nitelik imgesinde temsil eden *-(y)Esİ* SİŞ'i, nitelik karşılayan bir dil aracı olan sıfat gibi, sıfat tamlamasının belirten görevinde tümcede görev görür: *Bak şu boyu devrile si uzun devenin ettiğine* (YK, SS, 34) vb.

3.4. *-(y)Esİ* SİŞ'inin *+cE* morfemiyle genişletilmiş, kalıplaşmış şekilbilimsel oluşum olan *-(y)EsİcE* şekli de vardır²⁶: *Kahrrolasıca deniz, dedelerinin, atalarının, soy sopunun kaçının başını yedi biliyor musun? diyordu* (HB, ABB, 15-16) vb.

Sonuç

Sıfatlı-isimli şekiller (kısaltması, *SİŞ'ler*), eylemi, hem ismin sınıflandırıcı anlamı olan nesne, hem de sıfatın sınıflandırıcı anlamı olan nitelik imgesinde gösterebilen fiil çekimi alanına ait adlık şekilleridir. Dolayısıyla eylemlilik ve ortaçların şekil bilim, anlam bilim ve söz dizimi niteliklerini kendinde toplayan bu *ayrısız (sinkretik)* fiil adlık şekilleri, ayrı, müstakil bir kategoride ele alınması gereken fiil şekilleridir. *SİŞ*, fiil gövdesinin karşıladığı eylemi, nesneleştirilmiş veya nitelikleştirilmiş biçimde temsil edebilen, zaman semlerine sahip, buna karşılık edenlik (fâillik) seminden yoksun sinkretik fiil şeklidir. *SİŞ'ler kategorisi*, işlek ve verimli *-DİK*, *-(y)EcEk* ve işlek, ama verimsiz *-(y)Esİ* morfemlerini içeren, nesneleştirilmiş ya da nitelikleştirilmiş eylem kategorik anlamı esasında birleşen ayrısız fiil adlık şekilleri topluluğudur.

KISALTMALAR

a.g.e.	adı geçen eser
a.g.m.	adı geçen makale
a.y.	aynı yer

²⁶ Örneğin bkz. Korkmaz Z., *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, s. 979, § 730.

a.yz.	aynı yazar
AÜDTCF	Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
bkz.	bakınız
c.	cilt
İng.	İngilizce
krş.	karşılaştırmız
No.	numara
örn.	örneğin
Özb.	Özbekçe
Rus.	Rusça
s.	sayfa
sy.	sayı
TDAY	Türk Dili Araştırmaları Yıllığı
TT	Türkiye Türkçesi
vb.	ve benzeri

Tanımların Seçildiği Eserlerin Kısaltmaları

- AN, BTA Aziz NESİN, *Bir Tutam Aydınlık*, Adam Yayınları, 2. basım, İstanbul, 1994.
- AN, DB Aziz NESİN, *Deliler Boşandı*, Kardeşler Basımevi, 7. basım, İstanbul, 1981.
- AN, GK Aziz NESİN, *Bütün Kitapları: 1. Geriye Kalan*, Karacan Yayınları, 2. basım, İstanbul, 1981.
- AN, MB/H Aziz NESİN, *Memleketin Birinde / Hoptirinam*, Bilgi Basımevi, 2. basım, Ankara, 1969.
- BK, GKB Bilge KARASU, *Göçmüş Kediler Bahçesi*, Metis Yayınları, 5. basım, İstanbul, 1999.
- FB, AS Fakir BAYKURT, *Amerikan Sargısı*, Narodna Prosveta, Sofya, 1967.
- FE, AL Fahri ERDİNÇ, *Acı Lokma*, Narodna Prosveta, Sofya, 1961.

- HB, ABB Halikarnas Balıkcısı [Musa Cevat Şakir KABAAĞAÇLI], *Bütün Eserleri: 1. Aganta Burina Burinata!*, Bilgi Yayınevi, 8. basım, Ankara, 1997.
- HE, SB Halide Edip, *Sinekli Bakkal*, Ahmet Halit Kitap Evi, İstanbul, 1936.
- NH, R Nazım Hikmet, *Bütün Eserleri: 8 cilt. Cilt 7: Romanlar*, Narodna Prosveta, Sofya, 1969.
- OP, BAK Orhan PAMUK, *Benim Adım Kırmızı*, İletişim Yayınları, 6. baskı, İstanbul, 1999.
- OP, SE Orhan PAMUK, *Sessiz Ev*, İletişim Yayınları, 16. baskı, İstanbul, 1996.
- ÖS, DKY Ömer Seyfettin, *Bütün Eserleri: 13. Dil Konusunda Yazılar*, Bilgi Yayınevi, 1. basım, Ankara, 1989.
- RHK, S Refik Halid KARAY, *Sürgün*, İnkılâp Kitabevi, 5. basılış, İstanbul (tarihsiz).
- RNG, MT Reşat Nuri GÜNTEKİN, *Miskinler Tekkesi*, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, 3. basılış, İstanbul, 1963.
- RNG, YD Reşat Nuri GÜNTEKİN, *Yaprak Dökümü*, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, 8. basılış, İstanbul, 1962.
- SA, KMM Sabahattin Ali, *Kürk Mantolu Madonna*, Cem Yayınevi, (Cem Yayınları'nda) 4. basım, İstanbul, 1993.
- SB, ABVB Salâh BİRSEL, *Ah Beyoğlu Vah Beyoğlu. Salâh Bey Tarihi 2*, Nisan Yayınları, 5. basım, İstanbul, 1993.
- SF, K/KA Sait Faik, *Bütün Eserleri: 5. Kumpanya / Kayıp Aranyor*, Bilgi Yayınevi, 9. basım, Ankara, 1994.
- YK, BBE Yaşar KEMAL, *Bin Boğalar Efsanesi*, Cem Yayınevi, 3. basım, İstanbul, 1976.
- YK, SS Yaşar KEMAL, *Sarı Sıcak*, Adam Yayınları, (Adam Yayınları'nda) 3. basım, İstanbul, 1998.
- YKK, KK Yakup Kadri KARAOSMANOĞLU, *Kiralık Konak*, İletişim Yayınları, (İletişim Yayınları'nda) 18. baskı, İstanbul, 1998.